

EESTIS ARETATUD PUUVILJA- JA MARJASORDID NING NENDE VÄÄRTUS

K. Kask

SUMMARY: *Tree fruit and bush fruit cultivars of Estonian origin and their value. The first Estonian apple cultivars 'Suislepp' and 'Tallinna pirnõun' were introduced in the 18th century. In the 19th century, two apple cultivars were introduced in addition. The other Estonian tree fruit and small fruit cultivars has been bred in the 20th century, mostly from the thirties and forties. The whole number of Estonian cultivars (1998) is 117, including 35 apple, 10 pear, 24 plum, 4 sour cherry, 3 sweet cherry, 7 strawberry, 4 raspberry, 2 red currant, 3 white currant, 10 black currant, 7 gooseberry, 6 cranberry (*Vaccinium oxycoccus*), 1 lingonberry, and 1 cloudberry cultivar. Altogether 57 cultivars are originated in the Polli Horticultural Institute, 10 – in the Jõgeva Plant Breeding Institute, 34 are bred by amateur breeders (including the 6 cranberry cultivars in the Nigula Nature Reserve) and 16 are landraces.*

There are many selections in the breeding in progress. Especially numerous selections are in sweet cherry which were planted (1998) into second test at the Rõhu state experimental farm. Some apple and plum selections have shown a good perspective for growing in Latvia as well.

Estonian cultivars have great importance for fruit and berry producing. Thus, in the list of the recommended for growing in Estonia cultivars (from 1998) of Estonian origin are: 50% apple cultivars (including 21% of Polli's) origin, 100% pear cultivars, 59% plum cultivars (41% are Polli's), 17% sour cherry, 60% sweet cherry (all from Polli), 38% raspberry (all from Polli), 20% black currant (including 1 Polli's cultivar), and 100% cranberry cultivars.

In Latvia, 4 apple, 1 pear, 2 plum, and 2 sweet cherry cultivars of Estonian origin are included into the list of recommended for growing in Latvian orchards. One apple cultivar, 'Tellissaare' is recommended for growing also in Lithuania and Belarus. The most widely cultivated Estonian apple cultivar is 'Suislepp': from the Baltic to Kazakhstan and the eastern coastal areas of Black Sea.

'Suislepp' is also the most valuable parent cultivar in apple breeding among the Estonian cultivars. There are at least 16 cultivars which pedigree consists 'Suislepp'. They are bred in Estonia, Latvia, Kazakhstan and Russia (Krasnodar district and Michurinsk).

Not one bush fruit cultivar of Estonian origin is widely distributed in other countries.

Eesti oma sortide loomise algus ulatub üle paarisaja aasta tagusesse aega. Esimesed kodumaised õunasordid 'Tallinna pirnõun' ja 'Suislepp' on tõenäoliselt aretatud 18. sajandil (Aamisepp, 1939; Kask, 1984). Esimesed kindlad andmed Eesti õunasortide 'Treboux Sämling' (sün. nüüdisajal 'Pärnu tuviõun') ja 'Paide taliõun' aretusest langevad möödunud sajandi teise poolde. Sajandivahetuse paiku ja käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel on aretatud pirnisordid 'Kägi bergamott' ja 'Lutsu võipirn' ning 'Põltsamaa taliõun'. Kui välja arvata maasordid, mille aretuslugu on teadmata, siis algavad kõige tulemuslikumad aretus-aastad kolmekümnendail ja neljakümnendail aastail. Sel ajal aretasid puuvilja- ja marjasorte harrastusaretajad Jaan Raeda (1876...1955) Harjumaal Rae vallas, Aleksander Kurvits (1885...1970) Tartus, Otto Kramer (1883...1972) Tallinnas ja peamiselt põllukultuuride kutseline aretaja Julius Aamisepp (1883...1950) Jõgeval. Maasikat aretas Jõgeval veel Martin Liias (1910...1991) ja musta sõstart ning karusmarja J. Aamiseppa tütar Valve Jaagus (1920...1995).

1945. aastal algas Eestis kutseline puuvilja- ja marjasortide aretus Lõuna-Viljandimaal Polli Aianduse Instituudis, kus on loodud suurim arv meie sorte. Silmapaistvad on Nigula looduskaitsealal aretatud jõhvikasordid. Polli Aianduse Instituudi sordiaaretajad on olnud Aleksander Siimon (1900...1970) – õunapuu, pirnipuu, maasikas; Nikolai Murri (1896...1964) – maasikas, karusmari; Julius Eslon (1894...1982) – ploomipuu, kirsipuu, must sõstar; Johannes Parksepp (1925...1988) – sõstar, karusmari, maasikas, vaarikas; Arthur Jaama

(1914...1995) ja Eevi Jaama (1926...1999) – ploomipuu, hapu kirsipuu, magus kirsipuu; Jakob Palk (1908...1991) – õunapuu vegetatiivalused, pirnipuu seemikalused; Arvo Veidenberg (1940) – õunapuu vegetatiivalused. Käesoleval ajal aretavad seal sorte Kalju Kask (1929) – õunapuu, pirnipuu, magus kirsipuu; Asta Libek (1943) – must sõstar, vaarikas, maasikas; Heljo Jänes (1946) – ploomipuu, magus kirsipuu, hapu kirsipuu.

Nigula looduskaitsealal on jõhvikaaretust teinud Henn Vilbaste (1932...1993) ja Juta Vilbaste (1933).

Ülevaade Eestis aretatud sortidest ja aretistest

Sordiaretus on protsess, kus alustatu (ristamine, seemne kogumine) viib perspektiivsete seemikute saamiseni ja lõpeb sordi juriidilise tunnustamisega. Enne ametlikku (juriidilist) tunnustamist on tegemist aretisega. Aretis on seega lõpuni viimata sordiaretuse saadus. Eriti puuvilja- ja marjaaretisi on sageli võetud tootmises kasutusele enne nende sordiks saamist, mistõttu aretisel võib olla küllalt oluline koht puuvilja- ja marjakasvatases. Juhtub sedagi, et mõni levinud aretis jääbki sordiks vormistamata.

Alles ametliku (juriidilise) tunnustuse saamise järel võib senist aretist käsitleda sordina. Selle seisukoha rakendamisel on ka raskusi. Nn. maasortide saamislugu on teadmata ja neil puudub vastav tunnistus. Sellest ja veel mitmest muust raskusest ülesaamiseks olen rakendanud järgmisi lähtekohti.

Sort on minu käsitluses niisugune takson, mis vastab kas ühele või mitmele alljärgnevast kolmest tunnusest: 1) sordil on autoritunnistus või ta on kaitse alla võetud, 2) ta on olnud (riiklikes) sordikatsetes, kusjuures on vormistatud vastavad sordikirjeldused, ning 3) ta on kantud kasvatamiseks soovitatud sortide või varemalt standardsortide või rajoonitud sortide (ametlikku) nimestikku. Viimase võimaluse kaudu on sortidena tunnustuse saanud maasordid ja mitmed aretised, mille sordiks vormistamine on viibinud.

Selle põhimõtte järgi on käsitletud sorte artiklites “Eesti õunasordid” (Kask, 1995), “Eesti ploomisordid” (Kask, Jänes, 1998); “Eesti marjasordid” (Kask, Libek, 1996) ning “Pirnipuu sordiaretusest Eestis ja siin kasvatamiseks soovitatud sordid” (Kask, 1993). Nendest lähtudes on Eesti päritoluga õunasorte 35, pirnisorte 10, ploomisorte 24, hapu kirsi sorte 4, magusa kirsi sorte 3, maasikasorte 7, punase sõstra sorte 2, valge sõstra sorte 3, musta sõstra sorte 10, karusmarjasorte 7 ja vaarikasorte 4. Nendele lisaks on 1996. a. vormistatud 6 jõhvikasorti, 1 pohlasort ja 1 rabamurakasort (tabel 1). Seega kokku 117 Eesti päritoluga puuvilja- ja marjasorti 1998. a. seisuga. Lisaks tabelis 1 märgituule on Pollis aretatud veel 10 õunapuu vegetatiivalust (Veidenberg, 1985).

Märgitud arvu ei pruugi võtta absoluutsena, sest peale nende on veel vaieldava päritoluga maasorte, näiteks pirn ‘Saaremaa punane’. Ma kõhklesin kaua, kas võtta tabelisse hapu kirsipuu maasordid ‘Kaali must’ ja ‘Kõljala helepunane’, mis olid perspektiivsortidena standard-sortimendis lühikest aega 1961...1966, kuid mida tegelikult kasvatama ei hakatud. Et nende kirjeldused on toodud “Eesti pomoloogias” (1970), siis lisasin need samuti Eesti sortide nimestikku.

Mitme tähtsa sordi (‘Liivi sibulõun’, ‘Valge klaarõun’, ‘Liivi kollane munaploom’) päritolumaaks on Läti, olgugi et nende puhul võib tekkida kiusatus tähtsaks pidada Eestile osutavaid vihjeid, näiteks ‘Valge klaarõuna’ ühes prantsuse sünonüümis esinev ‘Pomme de Revel’ (ka ‘Revelston Pippin’ ja ‘Revelston’). ‘Valge klaarõuna’ päritolu on juba J. Aamisepp põhjalikult käsitlenud ja järeldanud, et meil pole õigust teda Eesti originaalsordiks pidada (Aamisepp, 1939).

Et paljud aretised on perspektiivsed ja mitmest saab tulevikus sort, siis on oluline ka aretistest anda lühikene ülevaade (tabel 2). Milliseid aretisi tabelisse valida, see on käesoleva artikli üks suurimaid raskusi. Sellega võtan ma kahjuks ka otsustaja rolli, milliseid märkimata jätta.

Tabelis 2 on väga suur osakaal magusa kirsipuu aretistel. Seda põhjustab sellealane intensiivne aretus. Et aga seni pole alust väiksema arvu väljasõelumiseks ja enamik märgituist on ka Lätis toimuvais katseis, siis nii ma selle nimestiku koostas. Pealegi võeti nad alles 1998. a. Rõhu katsepunktiis rajatud katsesse.

Tabel 1. Eestis aretatud puuvilja- ja marjasortide arv kultuuride viisi 1998. a. seisuga
Table 1. The number of cultivars of Estonian origin by the crops (1998)

Puuvilja-või marjakultuur <i>Fruit or small fruit crop</i>	Sortide arv <i>No. of cultivars</i>	Sealhulgas / Among these			
		Pollis aretatud <i>Bred at Polli</i>	Jõgeval aretatud <i>Bred at Jõgeva</i>	Harrastus- aretajate sordid <i>Cultivars of amateur breeders</i>	Maa- sordid <i>Land- races</i>
Õunapuu <i>Apple</i>	35	15	1	12	7
Pirnipuu <i>Pear</i>	10	1		8	1
Ploomipuu, sealh. kreegipuu <i>Plum and bullace</i>	24	15		4	5
Hapu kirsipuu <i>Sour cherry</i>	4	1			3
Magus kirsipuu <i>Sweet cherry</i>	3	3*			
Maasikas <i>Strawberry</i>	7	2 (+ 2 Kehtnas aret.)	3		
Vaarikas <i>Raspberry</i>	4	4			
Punane sõstar <i>Red currant</i>	2	1		1	
Valge sõstar <i>White currant</i>	3	3			
Must sõstar <i>Black currant</i>	10	9	1		
Karusmari <i>Gooseberry</i>	7	1	5	1	
Jõhvikas <i>Bog cranberry (Vaccinium oxycoccus)</i>	6			6	
Pohl <i>Lingonberry</i>	1			1	
Rabamurakas <i>Cloudberry</i>	1			1	
Kokku All together	117	57	10	34	16

* Kahe sordi aretuse põhiosa on tehtud Eesti Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudis ning lõpetatud Polli Aianduse Instituudis.

* Two cultivars are bred mainly at the Institute of Experimental Biology (Estonian Academy of Sciences) and finished at the Polli Horticultural Institute.

Harrastusaretajatest on kõige suurema arvu õunaaretisi loonud Uno Kivistik (1932... ..1998) Harjumaal Kuivajõe valla Karla külas. Tabelis 2 on neist esindatud ainult üks. Põhjuseks on teadmatuse aretiste perspektiivi kohta. Kuid tulevikus võib mõnigi tema aretis tähelepanu alla tõusta. Liiga vähe on teada Tartu harrastusaretaja Eerik Tedre (sünd. 1928) õunaaretiste perspektiivi kohta, mistõttu nad on välja jäetud. Samal põhjusel pole tabelis 2 Tallinna (Mähe) pirniaretaja Jaan Koigi (Koik) aretisi ja Märjamaa harrastusaretaja Asta Kase (Kask) ploomiaretisi. Elsa Kukk uuris ja koondas Palmse mõisa rekonstrueeritud puuviljaaeda palju pirnivorme üle Eesti, kuid mul pole andmeid, et neist mõnda perspektiivseks pidada. Toris on Aksel Miilil ploomiaretis 'Olümpia', kuid ka selle perspektiiv on selgusetu.

Käesoleva artikli eesmärgiks ei ole harrastusaretuse üksikasjalikum käsitus, mistõttu piirdun eelöelduga.

Tabel 2. Perspektiivsed õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsiaretised
Table 2. *Perspective apple, pear, plum and cherry selections*

Kultuur ja aretise nimi <i>Crop and the name of selection</i>	Aretusasutus või harrastusaretaja <i>Breeding institution or amateur breeder</i>
Õunapuu <i>Apple</i>	
‘ Karina ’ (N 695)	Polli Aianduse Instituut (Polli AI) <i>Polli Horticultural Institute (Polli HI)</i>
‘Katre’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘ Krista ’ (N 61)	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘ Kasper ’	Asta Kask (sünd. 1934)
‘Lembitu’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Liivika’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Mõnu’	Uno Kivistik (1932...1998)
Pirnipuu <i>Pear</i>	
‘Kadi’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Kiki’ (L 70)	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Põhjamaa’	Aleksander Kurvits (1885...1970)
‘ Tartu pirn ’	Aleksander Kurvits (1885...1970)
Ploomipuu <i>Plum</i>	
‘ Arthur ’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Härmatis’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘ Kaidi ’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Maiu’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Polli Emma’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Polli varane’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Suur Tõll’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
Magus kirsiipuu <i>Sweet cherry</i>	
‘Anne’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Eda’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Elle’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Eva’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Kadrin’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Kalju’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Karmel’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Kaspar’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Mupi’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Piret’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Rubiin’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Taki’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Tiki’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Tontu’	Polli AI / <i>Polli HI</i>
‘Tõmmu’	Polli AI / <i>Polli HI</i>

Eriti silmapaistvad aretised on trükitud paksult
Epecially perspective selections are in bold letters

Eesti sortide osatähtsus Eestis kasvatamiseks soovitatud sortimendis

Ametlikud kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikud, mida algul nimetati standard-sortimendiks, hiljem rajoonitud sortimendiks, kehtestati viljapuudele 1938. ja marjakultuuridele 1939. a. alates. Mitteriiklikult, peamiselt aiandusseltside algatusel koostati soovitus-nimestikke ka varem, näiteks 1896. a. Tallinna Eestimaa Aianduse Seltsi poolt. Selles olid ka Eesti päritoluga õunasordid ‘Suislepp’ ja ‘Tallinna pirnõun’ (Eesti pomoloogia, 1970). Sama (baltisaksa) seltsi poolt moodustatud pomoloogia komisjoni koostatud sortimendis, mis

kinnitati 1904. a., olid needsamad kaks sorti. 'Suislepp' kuulus ainsa Eesti sordina 1919. a. esimesel aianduse ja mesinduse kongressil vastu võetud nn. normaalsortimenti. Maailmasõdade vahelisel ajal "Põllumehe käsiraamatus III" (1930) ning "Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamatus" (1934) esitatud soovitusvormendis oli peale 'Suislepa' jällegi 'Tallinna pirnõun' ja uutena 'Treboux Sämling' (praegu 'Pärnu tuviõun') ning 'Paide taliõun'.

Tabelis 3 on toodud Eesti päritoluga sortide osatähtsus ametlikes soovitusnimestikes 1938. a. alates. Selleks et vältida lühiajaliselt sortimendis olnud sortide mõju, on tabelis arvestatud ainult põhi- ja täiendavaid sorte, jättes välja perspektiivsortid.

Tabel 3. Eesti sortide osatähtsus (% sortide arvust) soovitusvormentides 1938...1999
Table 3. The percentage of cultivars of Estonian origin in the lists of recommended for growing in Estonia fruit and small fruit cultivars in 1938...1999

	1938/1939	1946	1957	1967	1985	1999
Õunapuu <i>Apple</i>	21	21	25	58	57	50
Pirnipuu <i>Pear</i>	0*	0	57	86	100	100
Ploomipuu <i>Plum</i>	0	0	48	50	50	59
Hapu kirsipuu <i>Sour cherry</i>	0	0	17	0	17	17
Magus kirsipuu <i>Sweet cherry</i>	0	0	0	0	0	60
Maasikas <i>Strawberry</i>	0	0	0*	17	10	0
Vaarikas <i>Raspberry</i>	0	0	0	0	0	38
Punane sõstar <i>Red currant</i>	0	0	0*	0	0	0
Valge sõstar <i>White currant</i>	0	0	0	0	0	0
Must sõstar <i>Black currant</i>	0	0	20	75	17	20
Karusmari <i>Gooseberry</i>	0	0	20	38	25	13
Jõhvikas <i>Cranberry</i>						100

* Perspektiivsete sortide rühmas oli mõni Eesti sort, näiteks 1938 'Lutsu võipirn', 1957 punase sõstra sordid 'Krameri punane' ja 'Kurvitsa 4' ning maasikasordid 'Jõgeva 103/49', 'Siimoni 30' ja 'Siimoni 47'.

* Into the group of perspective cultivars, some Estonian varieties were included: in 1938 the pear cultivar 'Lutsu võipirn', in 1957 the red currant cultivars 'Krameri punane' and 'Kurvitsa 4', as well as the strawberry cultivars 'Jõgeva 103/49', 'Siimoni 30' and 'Siimoni 47'. But the perspective cultivars were not taking into consideration in this table.

Selgub, et Eestis kasvatamiseks soovitatud sortidest moodustavad kõige olulisema osa Eestis aretatud õuna-, pirni-, ploomi- ja maguskirsisordid. Nende osakaal on ulatunud õunapuul, ploomipuul ja magusal kirsipuul kuni kolme viiendikuni sortide arvust, pirnipuul aga koguni saja protsendini.

Marjakultuuridel on Eesti sortide osatähtsus palju väiksem. Ainult veel alles kultuuristamise algjärgus (nende sortiment kehtestati 1991. a.) oleva jõhvika sortiment on täielikult koostatud Eesti sortidest. 1989...1990. a. said Eesti sordid tähtsaks ka vaarikakasvatases. Eesti päritoluga musta sõstra ja karusmarjasordid võitsid olulise koha viiekümnendail ja kuuekümnendail aastail, praegu moodustab nende osatähtsus 13...20%. Punase sõstra sortimendis Eesti sordid tähtsust ei ole omanud. Valge sõstra puhul on lootusi, et meie sordid jõuavad sortimenti lähemas tulevikus.

Eesti sordid välisriikides

Õunapuudest kasvatati või kasvatatakse praegugi väljaspool Eestit kõige ulatuslikumalt 'Suisleppa'. 'Suislepp' levis (oli rajoonitud sort) Venemaal Amuuri oblasti põhjaosas, Krasnodari kraisis, Novgorodi ja Smolenski oblastis, Ukrainas Ivano-Frankovski ja Lvovi oblastis, Valgevene kesk- ja lõunaosas, Kasahstanis Almatõ, Džambuli, Semipalatinski, Taldõ-Kurgani ja Tšimkenti oblastis, Gruusias (Abhaasias), Kirgiisias Issõk-Kuli, Oši ja Tšuiskaja oblastis ning Lätis (Katalog, 1975). 'Tallinna pirnõun' levis peale Läti veel Kaliningradi oblastis. 'Tellissaare' rajooniti kasvatamiseks Lätis, Leedus, Valgevenes (Bresti obl.), kuid ta on levinud ka kaugele Altai kraisis ja Kaug-Itta. 'Talvenaudingut' kasvatatakse Lätis (rajoonitud alates 1982), kuid laialdast levikut ei ole ta seal saavutanud. 'Tiinat' istutatakse Lätis aga üsna palju. 'Sügisdesserdi' vastu on tekkinud huvi Soomes ja ta kuulub Lätis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku. Varemadel aastakümnetel olid Lätis levinud 'Paide taliõun' ja 'Põltsamaa taliõun'. Viimase kasvatamise vastu tekkis huvi ka Leningradi oblastis. 'Treboux Sämling' oli populaarne sort Lätis ja Krasnodari kraisis, kuid nüüdisajal kaotab ta oma endise tähtsuse.

Hiljuti tekkis Lätis huvi Polli õunaaretise Karina kasvatamise vastu.

Pirnisortidest on 'Pepi' võetud Lätis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku ja huvi tema vastu on laienemas Soomes. Teist Eesti pirnisorti 'Krameri 21' [sün. 'Sejanets Kramera (21)'] kasvatatakse juba mõnekümne aasta jooksul Lääne-Valgevenes Bresti oblastis kui viljakat, haiguskindlat, suure ja huvitava pika kujuga pirni. Eesti kliimas ta külmub, mistõttu meil teda ei kasvatata. 'Krameri 21-le' Eestis antud nimi 'Tallinna pikk' on mujal tundmata.

Ploomisortidest on Lätis kasvatamiseks soovitatud (1998. a.) sortide nimestikus kaks Eesti sorti – 'Ave' ja 'Julius', neist viimane on äriaedadesse sobivate sortide hulgas pandud esikohale. 'Kadri' vastu on suur huvi tekkinud Leedu sordiurijate hulgas. Huvi Eesti ploomisortide vastu on arenemas ka Soomes.

Magusa kirsipuu Eesti päritoluga sortidest on Lätis äriaedades kasvatamiseks soovitatud 'Meelikat' ja kodusaadetes 'Rubiini'.

Eesti marjasorte ei ole välisriikides kasvatatud.

Eesti sordid sordiaretuses lähtevanematena väljaspool Eestit

Sordi väärtuse üks oluline näitaja on see, kas teda kasutatakse sordiaretuses lähtevanemana ja kas tema järglastest on saanud silmapaistvaid sorte. Seetõttu püüdsin leida andmeid ka sellele küsimusele vastamiseks, koondades tähelepanu väljaspool Eestit toimuvale aretusele, sest on loomulik, et me ise oma paremaid sorte niikuinii lähtevanemana kasutame.

Kõige arvukamalt järglassorte on andnud 'Suislepp'. Kasahstanis on aretatud 'Renet Kasahstanski' ja 'Rubin'; kumbki pärineb 'Burhardti reneti' ja 'Suislepa' ristamisest. Kasahstani 'Rubin' on võetud Lätis äriaedades kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku, kuid ta on veel paljudes piirkondades tähelepanu äratanud. Kasahstanis on 'Suislepa' vabatoimlemisest aretatud ka 'Žanar'. Sočsis asuvas mägipuuviljanduse ja lillekasvatuse instituudis on aretatud sordid (Moskalenko, 1988) 'Krasnõi Lutš', 'Merkuri', 'Lazarevskoje', 'Južnoje' ja 'Sočšinskoje ananasnoje' (kõik 'Suislepp' × 'Delicious') ning 'Neptun' ('Delicious' × 'Suislepp'). Mitšurinskis asuvas puuviljandusinstituudis on aretatud 'Krassavitsa sada' ('Suislepp' × 'Borovinka'). Lätis on aretatud 'Saritsa agra' ('Valge klaarõun' × 'Suislepp'). Iedzeni katsejaamas (Lätis) on aretatud 'Agra' ja 'Julis', mille üks vanematest oli 'Tallinna pirnõuna' ja 'Suislepa' hübriidtaim – esimesel sordil oli seejuures emapoolne lähtevanem 'Quinte', teisel isapoolne 'Stark Earliest'. Püre katsejaamas (Lätis) aretatud 'Korta' vanemad on 'Tallinna pirnõun' ja 'Korobovka'.

Lätis Püres toimivas aretustöös on pirnisortide ristamisel kasutatud lähtevanematena Eesti sorti 'Pepi' ja aretist 'Kiki' (L70). Magusa kirsipuu aretuses on Lätis Dobeles olulised lähtevanemad olnud 'Meelika' ja 'Kati'. Mõlema kultuuri puhul on aretus veel suhteliselt algjärgus.

Valgevenes on märgitud 'Krameri 21' head väärtust pirniaretuses lähtevanemana (Rõlov, 1991, 1996). Sankt-Peterburgi lähedastes katseasutustes (Burmistrov, 1984) on juhitud tähelepanu 'Lutsu võipirni', 'Järve' ja 'Kägi bergamoti' aretusväärtusele.

Seega on Eesti viljapuu sortidel küllaltki oluline väärtus ka sordiaretuse lähtevanematena laialdasel territooriumil. Eriti tõuseb esile õunasort 'Suislepp'.

Tabel 4. Kõige väärtuslikumad Eestis aretatud sordid
Table 4. The most valuable fruit and small fruit cultivars of Estonian origin

Kultuur ja sordinimi <i>Crop and the name of cultivar</i>	Aretusasutus (ja aretaja) või harrastusaretaja <i>Breeding institution (and the breeder) or the amateur breeder</i>	Aretuse algus <i>Beginning of the breeding</i>	Tootmisse võetud <i>Introduced</i>
Õunapuu <i>Apple</i>			
'Suislepp'	maasort / <i>landrace</i>	18. saj. <i>18th century</i>	18. saj. <i>18th century</i>
'Sügisdessert'	Polli AI (A. Siimon) Polli HI	1946	1957
'Tallinna pirnõun'	maasort / <i>landrace</i>	18. saj. <i>18th century</i>	18. saj. <i>18th century</i>
'Talvenauding'	Polli AI (A. Siimon) Polli HI	1946	1957
'Tellissaare'	Jaan Tellisaar	u. 1920	1930–1940
'Treboux Sämling' (‘Pärnu tuviõun’)	Jules Treboux	19. saj. II pool <i>second half of the 19th c.</i>	20. saj. algus <i>the beginning of the 20th c.</i>
Pirnipuu <i>Pear</i>			
'Krameri 21' (‘Tallinna pikk’)	Otto Kramer	1936	1951
'Pepi'	Polli AI (K. Kask, A. Siimon) Polli HI	1952	1970...1980
Ploomipuu <i>Plum</i>			
'Ave'	Polli AI (A. Jaama, E. Jaama) Polli HI	1964	1981
'Julius'	Polli AI (J. Eslon, A. Jaama) Polli HI	1946	1981
'Kadri'	Polli AI (A. Jaama, E. Jaama) Polli HI	1965	1995
'Liisu'	Polli AI (A. Jaama, E. Jaama)	1965	1995
Magus kirsipuu <i>Sweet cherry</i>			
'Kristiina'	Polli AI (A. Jaama, E. Jaama) Polli HI	1965	1985
'Meelika'	Eksperimentaalbioloogia instituut (K. Kask, J. Eichfeld) <i>Institute of Experimental Biology (K. Kask, J. Eichfeld)</i>	1955	enne 1970
Valge sõstar <i>White currant</i>			
(‘Hele’)	Polli AI (J. Parksepp) Polli HI		1998
Vaarikas <i>Raspberry</i>			
'Helkal'	Polli AI (J. Parksepp) Polli HI	1964	1989
'Tomo'	Polli AI (J. Parksepp) Polli HI	1964	1990

Tabel 4 sisaldab Eestis aretatud kõige väärtuslikumate sortide loetelu. Et jõhvikasortide laialdasema kasvatamise perspektiivi kohta pole veel kindlaid andmeid, siis ma neid tabelisse ei võtnud.

Kokkuvõte

Teadaolevad ja siiani säilinud esimesed Eesti õunasordid 'Suislepp' ja 'Tallinna pirnõun' aretati 18. sajandil. Järgmisel sajandil lisandus veel paar õunasorti. Põhiline osa Eesti päritoluga puuvilja- ja marjasortidest aretati 20. sajandil, alates kolmekümnendatest ja neljakümnendatest aastatest. Kokku 117 sordist on 57 aretatud Polli Aianduse Instituudis (lisaks 10 õunapuu vegetatiivaluse tüüpi) ja 10 Jõgeva Sordiaretuse Instituudis. Harrastusaretajad on loonud 34 sorti (sealhulgas 6 jõhvikasorti Nigula looduskaitsealal). Maasorte on 16. Jätkuvas aretustöös on eriti palju magusa kirsipuu aretisi Rõhu katsepunktis uurimisel. Mitmed ploomi- ja õunaaretised on samuti väljapaistva väärtusega. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus (1998) moodustavad meie oma päritoluga õunasordid 50% (sealhulgas Pollis aretatud sordid 21%), pirnisordid 100%, ploomisordid 59% (sealhulgas Polli sordid 41%), hapu kirsipuu sordid 17%, magusa kirsipuu sordid 60% (kõik Polli), vaarikasordid 38% (kõik Polli), musta sõstra sordid 20% (1 Polli sort), karusmarjasordid 13% (sealhulgas 1 Polli sort) ja jõhvikasordid 100%. Lätis on kasvatamiseks rajoonitud 4 Eesti õuna-, 1 pirni-, 2 ploomi- ja 2 magusa kirsipuu sorti. Leedus ja Valgevenes on rajoonitud 1 õunasort ('Tellissaare'). Kõige laialdasema levikuga on Eesti õunasort 'Suislepp'.

'Suislepp' on Eesti sortidest osutunud ka kõige väärtuslikumaks vanemsordiks sordiaretuses: Lätist kuni Musta mere äärse Krasnodari kraini, Mitšurinskini ja Kasahstanini on teada vähemalt 13 õunasorti (peale nende on Eestis aretatud 3 sorti), mille üks lähtevanam on 'Suislepp'.

Kirjandus

- Aamisepp J. Ajalooline ülevaade meie õunasortide päritolust. – Pomoloogia Komisjoni aastaraamat I. – Tln., Eesti Aianduse-Mesinduse Keskseks, lk. 18...38, 1939.
- Burmistrov: Бурмистров Л. А. Сорты груши, перспективные для использования в селекции в условиях нечерноземья. – Сб. научных трудов по прикладной ботанике, генетике и селекции. Том 8, с. 51...57, 1984.
- Eesti pomoloogia. Aut.: Siimon A., Eslon J., Jaama A., Parksepp J., Liias M., Kerdi J., Hansman G. (koostaja). – Tln., 1970. – 282+36+186 lk.
- Kask K. Eesti puuvilja- ja marjasordid. – Tln.: Valgus, 1984. – 208+16 lk.
- Kask K. Pirnipuu sordiaretusest Eestis ja siin kasvatamiseks soovitatud sordid. – Agraarteadus, nr. 1, lk. 31...44, 1993.
- Kask K. Eesti õunasordid. – Agraarteadus, nr. 4, lk. 405...416, 1995.
- Kask K., Jänes H. Eesti ploomisordid. – Agraarteadus, nr. 1, lk. 34...42, 1998.
- Kask K., Libek A. Eesti marjasordid. – Agraarteadus, nr. 2, lk. 155...161, 1996.
- Katalog: Каталог районированных сортов плодовых, ягодных культур и винограда. – Москва: Колос, 1975. – 295 с.
- Moskalenko: Москаленко Т. Суйслепп – исходный сорт в селекции яблони в Сочи. – Научные труды LXI Эст. НИИ земледелия и мелиорации. Сорты плодовых и ягодных культур. – Таллинн, с. 13...18, 1988.
- Rõlov: Рылов Г. П. Груша в Белоруссии. – Минск: Ураджай, 1991. – 240 с.
- Rõlov: Рылов Г. П. Генофонд яблони и груши в экологических условиях Беларуси. Диссертация на соискание ученой степени доктора сельскохозяйственных наук. – Мичуринск, 1996. – 88 с.
- Veidenberg: Вейденберг А. Морфологические описания выведенных в Эстонии первых десяти типов клоновых подвоев яблони. – Научные труды LVI Эст. НИИ земледелия и мелиорации. Вопросы интенсификации пловодства в Эстонской ССР. – Таллинн, с. 14...48, 1985.